

Eőssi halálának dátumát életének más eseményeitől eltérően néhány hétnyi pontossággal meghatározhatjuk. A hagyatéka ügyében folytatott 1606. augusztus 25-i vizsgálat egyik tanúja Koncz Mihály vallomása szerint: „*az szegény Eőssi András halála után formáltak vala egy testamentum levelei az szegény Eőssi uram jószágának állapotjáról, magok fejtől.*” A Haller Gábor nevére kiállított hamis örökösödési okmány célja volt, hogy a Básta környezetében levő főúr átmentse a birtokot Péchi számára „*míg kikelének Erdélyből a németek.*” Az őtlet Borsos Tamástól származott, aki ugyanebben a perben elmondta: „*Az szegény Eőssi uram még életében ada valami leveleket kezemhez. Egyiket az andrásfalvi jószághoz valót, az többi valami consesus vala Zsigmond fejedelemé, kire kéré engemet, hogy senki több nálamnál nálánál ne tudja ember, hanem csak Isten. Mondá, hogy ha meg jó az szegény Simon add meg neki . . .*” Némi huzavona után 1604 legelejen Haller Gábor bevitte a hamis iratot Bástához érvényesítésre, de akkorra a birtok már Copa kapitányé volt.³²

E tanúvallomásokban is szereplő eredeti és hiteles örökösödési okmányt Eőssi 1598. május 10-én állíttatta ki tanúk jelenlétében. Ezt 1602. május 12-én megerősítette Báthory Zsigmond és Péchi Simon is aláírta mint fejedelmi titkár. Báthory 1602 júliusában történt lemondása után Péchi a fejedelem környezetével együtt hagyta el Erdélyt Csehország irányába.³³ Básta körülbelül ezzel egyidőben vette át a főhatalmat Erdélyben. Eőssi ekkor adta át az említett iratokat Borsosnak — tehát még életben volt. De 1602. augusztus 16-án a Szentkeresztre is kiszálló császári biztosok, akik Básta számára hűségesküt követeltek, már nem találták életben. Mással nem magyarázható, hogy neve hiányzik a szentkeresztiek felsorolásakor. Az ágyhoz kötött beteg ember elmenekülni nem lett volna képes, ellenállni még kevésbé. Fiaitól elvbarátai sem tudtak kibújni e kötelezettség alól. Borsos és az ismert szombatosok Marosvásárhelyen, Koncz Mihály — a hamis végrendelet tanúja — Kissolyomon, tehát mindenki lakóhelyén esküdött fel.³⁴ Ezek szerint az erdélyi szombatoság megalapítója, egyházszervezője és első propagátora 1602 július közepe után de augusztus 16 előtt halt meg.

Érdekes egybeesés, hogy a szombatos irodalom korai rétegeiben található egyetlen temetési ének is 1602-ből maradt ránk. A Mátéfi János énekeskönyvben található felirata szerint: „*Cantio Funebrális in qua canitur, quo ritu, quaque lamentatione viri deo dilecti, sitos lamentauerint, terraeque commiserint mortuos, nuper una cum melodia á viro doctissimo, nobilissimoque genere nato, ac piarum virtutum specimine ornatissimo sacraeque religionis accurate profitentissimo nec non mandatorum tonantis observantissimo in cantionem redacta, ac publicae promulgata.*”³⁵

Vajon nem Eőssi András emlékét őrzik e sorok?

Dán Róbert

Himfy-nyomok a himnusz-költészetben

A fenti cím kissé anakronisztikus, mert természetesen nem a középkori latin himnusz-költészetben vannak Himfy-nyomok, hanem megfordítva: a Himfy-versben fedezhetők fel a himnusz-költészetből való eredet nyomai. Am munkamódszer szempontjából az volt a célra-vezetőbb, ha Kisfaludy Sándor Himfy-szakából indulok ki, s azt analizálva haladok az időben visszafelé, nem pedig szintetikus módszerrel ab ovo építem fel a Himfy-verset. Eppen ezért terminológiám is jórészt a Himfy-szakhoz kapcsolódik, s ezt az alábbi minta-példán szemléltetem, feltüntetve egyúttal a vers metrikai szerkezetét is.

Nagy Himfy	{	{	{	Kis Himfy	{	Vég-Himfy	Mint a szarvas, / kit megére	8 a
							A vadász mord / fegyvere,	7 b
							Fut, de későn, / foly már vére,	8 a
							Vérzik tőle / a csere:	7 b
							Úgy futok én / a pár szemtől,	8 c
							A seb mellyem / baljában;	7 d
							Ázik a föld / keseremtől	8 c
							Lábam minden / nyomában.	7 d
							De, hajh! mennél / tovább érek,	8 e
							Annál jobban / gyúl a méreg,	8 e
S beljebb rögzik / szívembe:	7 f							
Futok, hajh! de / vesztembe.	7 f							

³² MAGYARI: i. m. 6–10. Később valóban Halleré lett a birtok és csak Bocskai fejedelemsége idején kapta vissza Péchi. I. KOHN: i. m. 165.

³³ ETA I. 211–212. Bethlen Farkas: Historia de rebus Transylvanicis. IV. 165.

³⁴ A névsorokat I. Székely Oklevéltár V. Kolozsvár, 1896. 282., 316–317 stb. Haller 1603 febr. 7-én esküdött fel. uo. 280.

³⁵ RMKT XVII. V. no. 86.

A nagy Himfy-szak teljes egészében Kisfaludy leleménye, ezt azonban az általa is több ízben használt kis Himfy-szakkból fejlesztette ki, s ez utóbbinak már vannak előzményei. Az egész versszerkezetre a legjellemzőbb a vég-Himfy-szak: a kezdetben még váltakozó nyolcas és hetes soroknak páros rímű összefuttatása. A nagy Himfy-szak alapját képező kis Himfy-szak eredetére én mutattam rá *A Himfy-vers nyomában* című tanulmányomban.¹ Akkori eredményemet az alábbiakban összegezhetem.

A kis Himfy-szakknak megfelelő trocheikus lejtésű német változat már egy 1656-os szerelmes antológiától kezdődően kimutatható a német barokk lírában, s folytatólagosan egészen Kisfaludy koráig a későbbi német költészetben is. Sőt, Kisfaludyt megelőzően — nagyon sporadikusan, szétszórtan — felbukkan már a magyar költészetben is. A gyér számú magyar előzmény azonban akkoriban még részben kéziratban lappangott, részben nehezen hozzáférhető helyen jelent meg, így Kisfaludy minden bizonnyal közvetlenül az általa jól ismert és kedvelt német forrásból merített. Továbbfejlesztésében a petrarcai szonettforma hatására is gondolhatunk.

Tanulmányom megjelenése óta azonban felmerültek olyan momentumok, amelyek ha nem is módosítják fenti megállapításomat, de a Himfy-vers mélyebb gyökéretére utalnak. Már *német vonalon* is az eddiginél egy teljes századdal korábbra datálható a kis Himfy-szak megjelenése, még pedig a reformáció egyházi költészetében. Kezembe került ugyanis Philipp Wackernagel összefoglaló műve: *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zu Anfang des XVII. Jahrhunderts* (Lepzig, 1864–74). S ebből kitént, hogy már a XVI. század derekán felbukkan a kis Himfy-szak, különös módon azonban következetesen jambikus lejtéssel.

Veit Dietrich egyik zoltárfordítása (LXXIX.) így hangzik:

*Herr, es seind Heiden in dein Erb
mit grossem grim gefallen,
Die haben dein Tempel verderbt
und ihn verunreint allen.
Dann wa vor dein Wort hat gewohnt
da selb ietzund nichts anders dohrt
dann lauter Deufels lehre:
ach Gott, steh auf und wehre!*

A könyv címe, amelyben ez a kilenc versszakos zoltárfordítás — még Luther életében — megjelent: *Ein New Auserlesenen Gesangbüchlein. Getruckt zu Strasburg bey Wolff Köpfl. 1545.*^{2*}

Ugyanebben az énekeskönyvben jelent meg Curad Huber négy szakaszos zoltárfordítása, a XXXXIII. zoltáré.

*Nun sieh, wie fein und lieblich ist
recht brüderlichen leben,
Nach Einigkeit in Jesu Christ
mit reinem hertzen streben;
Dan einerley gesinnet sein
verschafft einander dulden fein
und von sich messig halten,
da will die Lieb selbs walten.*³

Ugyanílyen ritmusúak még e gyűjteményben Johannes Zwicketól: „Die Siben wort Christi am creutz” és „Klag und trost des flaischs und bluts an die seel dess menschen”.⁴

A század második felében már jelentkezik a trocheikus lejtés is, Ambrosius Lobwassernál, mégpedig a 77. zoltár fordításában a vég-Himfy-szak formájában:

*Zu Gott in dem Himel droben
Meine stimm ich hab erhoben
Und gerufft hinauff zu ihm
Und er hat erhört mein stim. . .*⁵

¹ It. 1957. évi 2. szám

² WACKERNAGEL: i. m. 3. köt. 561.

³ WACKERNAGEL: i. m. 3. köt. 944.

⁴ WACKERNAGEL: i. m. 3. köt. 612., 615.

⁵ GÁLDI László: Szenczi Molnár Albert zoltárverse. Bp. 1958. 98.

Am Lobwasser nemcsak zoltárokra ordított, hanem himnuszokat is, mégpedig latin eredetiből; gyűjteményének címe: *Bewerte Hymni Patrum aus dem Latein ins Deutsche mit gleichen Reimen gebracht*.⁶ Ez is, de az egész XVI. századi német Kirchenlied-nek vallásos tartalma önmagán túlmutat, még pedig a középkori latin himnuszköltészet felé.

S ebben a feltevésemben megerősít Andreas Heusler német verstörténete. (*Deutsche Versgeschichte*, Berlin, 1956.) Csak a legfontosabb megállapításait idézem. „Der europäische Endreim ist ein Geschenk der Kirche... Seit dem fünften Jahrhundert kennt die römisch-kirchliche Dichtung planmäßigen Reim... Mit dem Reime kam ein neuer Rhythmus. Auch der nach lateinischem Vorbild... Gewiss war kirchlicher Gesang der Anreger (d. h. der neuen deutschen Dichtkunst)”.⁷

Elérkeztünk hát végül is a középkori latin himnuszköltészethez, hogy itt keressük — és megtaláljuk — a Himfy-vers végső hajszályököreit. Módszerem ezen a téren igen egyszerű volt, de annál fáradságosabb. Végig kellett böngészniem a Dreves—Blume-féle 55 kötetes középkori himnusz-gyűjteményt: *Analecta Hymnica medii aevi*, Leipzig, 1886-tól. Az azonos strófaszerkezetű himnuszokkal nincsen sok vesződés, de a rendkívül változatos, szeszélyes, bonyolult verselésű szekvenciáknál nagyon kell ügyelni, hogy az ember figyelmét el ne kerülje egy-egy — a tárgy szempontjából értékes — de szerényen megbúvó versképlet. Az eredmény kedvező volt: a kis Himfy-versszak minden lényeges eleme fölös számban fellelhető a latin himnusz-költészetben, sőt — mint látni fogjuk — a korszak vége felé már maga a kis Himfy-versszak is teljes egészében kialakult.

A Himfy-versnek a nyolcasokat hetesekkel váltogató előszakasza nem okoz problémát. A himnusz-költészetnek egyik legősibb és leggyakoribb formája. Elég legyen csak a közismert *Pange lingua gloriosi* kezdetű közismert himnuszt említeni, amelynek szerzője — persze még ritmelen formájában — a hagyomány szerint Szent Ambrus milánói érsek volt (333—397). Róla is nevezték el ambróziánus versnek az ereszkedő ritmusú, 4 + 4 + 4 + 3 szótagos ütemű, a későbbi gyakorlatban keresztezve rímelő sorokat. A „*Pange lingua*” utolsó két versszaka mindmáig eredeti latin szöveggel énekelt népszerű templomi ének:

*Tantum ergo Sacramentum
Veneremur cernui,
Et antiquum documentum
Novo cedat ritui...*

Aki elmerült a középkori nyolcasok és hetesek tengerében, az egyáltalán nem fogja valószínűtlennek tartani a régi feltételezést, hogy a „Königsbergi (ma már kaliningrádi) töredék” írójának az utolsó soroknál fülében zsonghatott az ambróziánus versek hullámszája:

*Ez az Isten, / mint esmérjük,
kit szeplő nem / illehet;
mert ha Isten / ő nem volna,
benne bűnöt / lelhetnénk.*

Am mint említettem, a himfységnek fő ismérve az utószakaszban egyrészt a nyolcasok, másrészt a hetesek páros rímű összefuttatása. Nos, ez az általam vég-Himfy-versszaknak nevezett versformula is jelentkezik a himnusz-költészetben, mégpedig a XI. század végétől folyamatosan, mint önálló strófa.

Első előfordulása a XI. század végétől származó *De beata Maria Virgine* című szekvencia hetedik verszaka:

*Ut nos solvat a peccatis
Et in regno claritatis,
Quo lux lucet sedula,
Collocet per saecula.*

A XII. századból származó *De sancto Laurentio* című szekvenciában a szerző már két szomszédos versszakban él ezzel a formával:

*Furit igitur praefectus,
et paratur ardens lectus,
insultantis viscera
cratis urit aspera.*

⁶ WACKERNAGEL: I. m. 4. köt. 874.

⁷ Andreas HEUSLER: *Deutsche Versgeschichte*. Berlin, 1956. II. Bd. 9., 31. S.

*Sudat martyr in agone
spe mercedis et coronae,
quae datur fidelibus
pro Christo certantibus.*

E kettőnek külön érdekessége, hogy Rajeczky Benjamin szerint Magyarországon is ismeretek voltak.⁸

Ugyancsak egy XII. századbeli Mária-himnusznek záró szakasza:

*Sed hic puer nuper natus,
In praesepe collocatus,
Rutilo sub lumine
Vili sordet tegmine.⁹*

A XIV. század végéről van egy *De sancto Castulo* című himnuszunk, amelynek egyik „an-tiphoná”-ja — már valóságos ritmusélményt nyújtva — 13 egymásra következő vég-Himfy-szakot tartalmaz. Csak az első versszakát idézem:

*Multa per hunc mira dedit,
Cordi suo qui prosedit,
Christus, forma omnium
Et plasmator hominum.¹⁰*

A XV. századból is van példánk: az *In Ascensione Domini* című szekvencia hetedik és nyolcadik záró szakasza:

*Auctor nostrae laudis, Christe,
Nostrae laudi sic assiste,
Ut de tua gratia
Tuaque clementia
Nostris gestus et affectus
Sint et motus et praefectus
Ad superna gaudia
Semper finis nescia.¹¹*

És ebben a században — igaz, hogy csak egyetlen versszak erejéig — megjelenik a teljes kis Himfy-szak is; mégpedig a *De sancto Stephano Grandimontano* című szekvenciában:

*O electum vas honoris
Felix cultor eremi,
Pater pie Grandimontis
Roga Deum saeculi,
Ut purgatos a peccatis
Suis completis mandatis
In coelesti solio
Munerat nos gaudio.¹²*

A XV. századra tehát az ambróziánus sorokból és a vég-Himfy-szakból összeállt a teljes kis Himfy-vers. Ez, mint láttuk a következő században átcsapott a német költészetbe előbb jambikus lejtéssel és vallásos tartalommal, majd trocheikus formában világias tartalommal is. S innen sporadikus magyar változatokon keresztül töretlen út vezet Kisfaludy Sándorig.

Am latin nyelvű folytatása is van. Két századon keresztül bűvő pataként lappang, s akkor váratlanul előtör, még pedig a legnagyobb meglepetésre magyar földön, és éppen Győrött, ahol Kisfaludy Sándor diákoskodott.

Valóban vak véletlen folytán kezembe került az alábbi könyv: *Servitanae pietatis Exercitium ad fovendam devotionem erga SS. Matrem dolorosam Mariam, et Cultum praecipuorum Beatorum Ord. Servor. Ejusdem B. M. V. — Jaurini, Typis Gregorii Joannis Streibig, Privil.*

⁸ RAJECZKY Benjamin: *Melodiarium Hungariae Medii Aevi*. Bp. 1956. 218. és 278. — L. még: *Analecta* 54. köt. 337–340. és 86–89.

⁹ *Analecta* 20. köt. 121.

¹⁰ *Analecta* 25. köt. 192.

¹¹ *Analecta* 40. köt. 47.

¹² *Analecta* 18. köt. 239.

Regii & Episc. Typogr. 1739. Azaz: „Szervitánus ájtatossági gyakorlat a Fájdalmas Szűzanya Mária iránti odaadás ápolására, és ugyanazon Boldogságos Szűz Mária szolgáló rendje kiváló szentjeinek tiszteletére. — Győr, Streibig Gergely János privilegizált királyi és püspöki nyomdász betűivel, 1739.”¹³ A könyv a szervita rend ún. harmadrendje, a laikus Fájdalmas Szűzanya Társulat számára szerkesztett ájtatosság-gyűjtemény, amely Szűz Máriához és a rend szentjeihez szóló imádságokat, himnuszokat tartalmaz. A könyv 97. lapján olvasható egy négy szakaszos vers, amelynek címe: *Hymnus De S. Peregrino patientiae Prodigio.* Azaz: „Himnusz Szent Peregrinról, a béketűrés csodájáról”. Ritkasága miatt érdemes teljes egészében idéznünk:

*Peregrine felix gaude
Caelitum per atria!
In perenni Laetus plaude
Gaudiorum patria!
Post tot luctus, post moerores
Post amaros tot sudores
Inter mille gaudia
Sine sine jubila.*

*Qui mundana derisisti,
Fac! ut ista rideam,
Voluptates despexisti,
Et istas despiciam
Inter cruces delectabor,
In despectu gloriabor
Cruces sint divitiae,
Meae sint delitiae.*

*Fac terrena, quae quiesivi
Corde toto fugiam,
De caelestibus (quae fugi)
Mente tota gaudeam,
Mundi gaudia vilescant,
Voluptates amarescant,
Quae putabam dulcia,
Posthac jam sint nausea.*

*Quando mors acerba premet
Tunc luclanlem adjuva!
Et infernus quando fremet,
Ad juvandum propera.
Si assistas: triumphabo
Triumphando decantabo:
Tibi sit victoria!
Triumphantis glorial*

Első hallásra is kicseng a versből a kis Himfy-szaknak — úgyszólván teljesen tiszta — ritmusa: 87878877, ababccdd. Az persze elképzelhetetlen, hogy Győrött keletkezett volna a XVIII. század derekán. Bizonyára külföldről és korábbi korból származik. Legkorábbra a XV. századba datálható. Az itáliai Forliban 1345-ben elhunyt Laziosi Peregrin szervita szerzetes ugyanis 1402-ben avatták boldoggá, s aztán csak 1726-ban szentté.¹⁴ A Dreves-féle Analectá-ban a himnusz nem szerepel. A vers joggal feltételezett őspéldánya egyelőre még lappang, és objektív nehézségek miatt nem sok remény van rá, hogy hamarosan előkerül. A Grandimontáni Szent István himnuszától a Laziosi Szent Peregrin himnuszáig vezető út tehát még felderítetlen. De központi témánk szempontjából ez nem is különösen érdekes.

Kérdés, hogy a Peregrin-himnuszt ismerte-e Kisfaludy Sándor, a győri papi gimnázium diákja. Nincs teljességgel kizárva, de nem nagyon valószínű. Hogy milyen volt ifjúkori lelki-világa, azt nem tudhatjuk, de a későbbi — világias, sőt enyhén antiklerikális — Kisfaludy alakjával nehezen asszociálható, hogy forgatta volna a szervitánus Fájdalmas Szűzanya Társulat imakönyvét.

¹³ Béres Béla tokaji esperesplébános magángyűjteményében.

¹⁴ *Chronicon Rerum Totius Sacri Ordinis Servorum Beatae Mariae Virginis. Michael Florentinus Florentinae, MDLXVII. 178–182.*

Kutatásaim eredményét óvatos tudományos tárgyilagossággal a következőkben összegezhetem. A Kisfaludy szerkesztette nagy Himfy-szak alapján képező kis Himfy-szak már előtte is előfordul, még pedig szórványosan hazai latin és magyar, és tömegesen német nyelvű változatban. Nagyon valószínű, hogy Kisfaludy Sándor a legbőségesebb és legkönnyebben hozzáférhető, s általa is jól ismert és kedvelt német forrásból merített.

A Himfy-vers genezisést végül is vázlatosan az alábbi táblázatban foglalhatom össze.

	Latin	Német	Magyar
Korai középkor:	ambróziánus vers		
XI—XV. század:	vég-Himfy-szak		
XV. század:	kis Himfy-szak (Stephanus Grandimontanushimnusz)		
XVI. század:		Egyházi jambikus kis Himfy-szak	
XVII. század:		Világi trocheikus Himfy-szak	
XVIII. század:	kis Himfy-szak (Szent Peregrin himnusz)	Tartalmilag, formailag mindkét fajta kis Himfy (Goethe, Bürger, Denis stb.)	A kis Himfy-szak magyar szórványai
XVIII—XIX. századforduló:			Kisfaludy-féle nagy Himfy-vers

Kunszery Gyula

A Poétai harmonistica európai háttere

A *Poétai harmonistica* főbb tételei mind visszavezethetők egyetlen központi állításra: „a képző szellem bennünk van, s nem egyéb mint maga a leglelkibb ember” (IX). Nyilvánvaló szakítást jelent ez a felvilágosodás virágkorában létrehozott poétikák kettős, racionalista, illetve empirista tendenciájával: az elemző, elvont, általános, fogalmi rendszerességre törekvő ész, illetve az érzeteket passzívan befogadó szenzibilitás helyébe a szintetikus, konkrét, különös, intuitív, teremtő képzelet került. A képzelet létét már Hume is felismerte, de még ő is hitt a szenzualizmus végső igazában, feltételezte, hogy az emlékképek „sokkal élénkebbek és erősebbek, mint a képzelet képei”¹ A képzelő viszonylagos függetlenségét csak a XVIII. század végén ismerték fel, s akkor is csak az esztétikai gondolkodás legradikálisabb újítói: Herder, Kant és Blake állapította meg viszonylagos függetlenségét az érzékeléstől, az asszociációs elmélettől, illetve az asszociációs emlékeztől: „Nem látunk, hanem magunk teremtünk képeket.” „A képzelő ugyanis (mint produktív megismerő képesség) igen hatalmas mintegy valamely másik természetnek megalkotásában abból az anyagból, amelyet neki a valóságos természet ad . . . ezenközben érezzük, hogy szabadok vagyunk az asszociáció törvényétől (amely ennek a képességnek empirikus használatához fűződik), és ez általunk valami egészen mássá, nevezetesen azzá dolgozható fel, ami a természetet felülmúlja.”²

A képzelet döntő szerepét Berzsenyi így indokolja: „A természetben van minden, még a phantasia világa is” (I). Szűkszavú kijelentését később értelmezéssel látja el: „a képző szellem nem egyéb lévén bennünk, mint a teremtés örökké folyó munkájának gyönyörben öltözött folytatója” (IX). Ez az értelmezés Herdernek a költészetről adott meghatározását visszahangozza: a költészet „a teremtő, elnevező istenség utánzása”.³ Nyilvánvaló, hogy mindketten a natura naturata elvet a natura naturanszal cserélik fel, s ez a változás a legkövetkezősebb romantika megjelenéséhez vezetett. A romantikus poétika legteljesebb megvalósítói (Novalis, Keats, Nerval) ezt a cserét választották kiindulópontul elméleti megfogalmazásaik-

¹ David HUME: *A Treatise on Human Nature* (1740). Oxford, 1958. 9.

² Johann Gottfried von HERDER: *Sämmtliche Werke*, hrg. B. Suphan. Berlin, 1877—1913. XV. 526; Immanuel KANT: *Kritik der Urteilskraft* (1790), 49. §. Vö. William BLAKE: *Descriptive Catalogue* (1809). II.

³ HERDER: *l. m.* XII. 7.